

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

**ВОЙНАРОВСЬКИЙ В.М. ПРОМИСЛИ ТА ДОПОМІЖНІ ремесла НАСЕЛЕННЯ
ПІВДНЯ СХІДНОЇ Європи I–XIII СТ. (АРХЕОЛОГІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ТА
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ). – Львів, 2014. – 438 с.**

Немає сумнівів у тому, що історія України вимагає все дальшої й глибшої конкретизації в дослідженні. Результати та підсумки конкретно-історичних, у цьому випадку конкретно-археологічних пошуків, датують можливість скласти мозаїчне, яскраве й добре фондоване полотно історії далекого минулого. Особливо потребують уточнення, а то й докорінного перегляду аспекти, що пов'язані з допоміжними ремеслами та промислами.

Монографія В. Войнаровського присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем вітчизняної археології. На підставі аналізу наявних археологічних, історичних та етнографічних джерел автор здійснив своєчасне й потрібне дослідження з проблеми давніх допоміжних ремесел та промислів, насамперед їхнього археологічного відображення та інтерпретації: ці галузі давнього виробництва нині й справді займають невідповідно мало місця в працях вітчизняних археологів.

Отже, важливість монографії для вітчизняної історичної науки є безперечною. Структура дослідження цілком логічна і з неї видно, що автору вдалося охопити всі сторони давніх промислів і допоміжних ремесел. Новизна праці безсумнівна, оскільки комплексне дослідження археологічних, етнографічних і наративних джерел призвело до оригінального викладу наукового матеріалу в тексті книги і висновків.

Слід наголосити на тому, що монографічне дослідження базується на значній кількості джерел, частину яких введено до наукового обігу вперше (розкопки і археологічні розвідки автора).

У першому розділі В. Войнаровський досить детально розглянув історію розвитку наукової думки про давні промисли і допоміжні ремесла. Слід зазначити, що автором досить чітко схарактеризовано джерельну базу, з'ясовано ступінь вивчення ДРП.

Огляд історіографії та історія вивчення ДРП показав, що за весь період досліджень не накопичено значний обсяг матеріалу, який би у повній мірі зміг характеризувати ДРП, що і зумовило необхідність цього дослідження.

Другий розділ автор присвятив характеристиці промислів як археологічного артефакту. Досить детально В. Войнаровський вичленив і проаналізував харчові, добувні та лісохімічні промисли. Для цього автор удосконалив (для деяких виробництв – уперше виробив) методи польового та теоретичного вичленення промислів та допоміжних ремесел. Він вперше створив низку археологічних ознак ДРП, виробив шкалу рівнів їхньої диференціації та спеціалізації (шкала спеціалізації давніх ремесел: виробнича – професійна – внутрішня (внутрігалузева) спеціалізація – найкраща з нині існуючих), інтерпретував (й реінтерпретував) як об'єкти та комплекси ДРП різного часу десятки досліджених раніше об'єктів, визначених їхніми дослідниками як об'єкти “незрозумілі”, узагальнено “господарського” чи “виробничого” призначення.

Серед наявних нині вітчизняних публікацій з археології абсолютно домінує технологічний аспект, тобто давнє виробництво підміняється реконструкцією технології окремих предметів, археологія стає речознавством, а не історичною дисципліною. В. Войнаровський оперує насамперед виробничими комплексами, осередками, центрами, виходить на рівень їхнього палеоекономічного аналізу. Це на порядок підвищує цінність висновків у порівнянні з висновками на основі аналізу інструментарію чи власне виробів –

речей рухомих, які не обов'язково маркують місця давніх виробництв, а можуть зберігатись у житлах чи деінде (їх знаходять навіть у похованнях).

Дігтярські об'єкти I тис. в Україні майже не відомі. Тому досить своєчасним і переконливим є трактування автором як дігтярських таких об'єктів, як майстерня-дігтярня з подвійних ям у центрі чинбарського осередку черняхівської культури Гряда I (дослідженого автором) – логічно з огляду на присутність її на чинбарському комплексі (найбільше дьогтю потребувало саме чинбарство та шкіряні вироби), та дігтярської печі зі споруди III 1956 р. розкопок теж черняхівського поселення Комарів на Дністрі (за М. Смішком, автором розкопок – *“піч особливого типу”*). Можливо, функціональну належність (за В. Войнаровським, значна їхня кількість – вапнярські печі) на кінець (через 40 років після відкриття) набудуть і 44 печі із Звенигорода на Білці поблизу Львова, за авторами розкопок – теж *“особливі печі”* чи *“печі для приготування їжі дружинникам”*.

Оригінальною є постановка автором питання про археологічне вичленення ознак та об'єктів давнього поташництва. Автор виділив стаціонарний та рухомий інвентар цього процесу (теж нерідко виявлений розкопками, але інтерпретований як “незрозумілий”) – ями-чани з золою (вилуговування золи, отримання лугу), посуд із золою та вапном, посуд з діркою у дні. Досить переконливими (хоча б для продовження розкопок у цих місцях) є аргументи автора стосовно визначення як “поташень” печей з Коросниці, Василева, Буківни, окремих об'єктів – печей і ям-чанів – в селітроварні з Більського городища. Логікою вражають окремі висновки автора про поташництво, наприклад, у Василеві на Дністрі (за автором розкопок Б. Томенчуком – *“реміснична споруда”* 1): від вилуговування золи (глиняна гірка з приступок, стоків-жолобків і ям, які *“зв'язані між собою в одну систему”*) до її накопичення у відстійнику та прожарювання в печах-горнах, де й виявлено поташ – *“світлі шари”*, *“склоподібну білу масу”*.

Третій розділ присвячено аналізу інтерпретації допоміжних ремесел. Серед них автор виділив вичинку шкіри, деревообробну справу, прядіння і ткацтво, костерізьку, ливарну справу.

Вичленені автором ознаки давніх ДРП дозволили археологічно підтвердити нарощення в часи економічного підйому (пізноримський час, розвинене середньовіччя) таких промислів та допоміжних ремесел як харчове мисливство, рибальство, вапнярство, вуглярство, дігтярство, добування й переробка руди, гончарної глини. Цікавим є й проведений автором аналіз таких малорозроблених на сьогодні об'єктів добувного промислу, як кар'єри (каменеломні) – для забезпечення сировиною давніх чинбарства, каменярства, склоробки, металургії, кам'яного будівництва.

Реконструкція давніх технологій дала В. Войнаровському можливість “перевести” в ранг професійного ремесла такі “домашні заняття” (домінуюче в українській археологічній літературі визначення) як ткацтво, обробка шкіри, виготовлення кераміки, водночас до домашніх, сімейних, сезонних занять (в окремі періоди I тис.) віднести такі традиційні “ремесла”, як костерізка та ливарство.

Автор логічно обґрунтував (раніше доказану дослідниками на прикладі базових ремесел давнього суспільства) взаємозалежність рівня спеціалізації промислів і допоміжних ремесел та ступеню розвитку давніх суспільств (історичною ситуацією, розвитком сільського господарства, попитом, існуванням чи відсутністю поруч античних центрів, ринку, грошового обігу, особливо – соціальної організації суспільства).

У четвертому розділі В. Войнаровський досить ґрунтовно розглянув проблему соціально-економічної організації допоміжних ремесел та промислів у населення півдня Східної Європи протягом I–XIII ст. При цьому він цілком аргументовано розчленував розділ на хронологічні періоди, що дало змогу проаналізувати рівень розвитку ДРП протягом 1,5 тис. років.

Монографія в цілому залишає позитивне враження. Своєю книгою В. Войнаровський не лише підбив підсумки численних досліджень попередників, але й поповнив джерельну базу, що, безумовно, стане основою для подальшого вивчення історії півдня Східної Європи. Робота В. Войнаровського дала відповідь на низку питань щодо давніх виробництв, ще більше

запитань поставила. Але це (підсумовування досягнутого, постановка завдань, розробка методики вичленення та інтерпретації об'єктів давніх ремесел) і є результатом успішного вирішення історичних проблем.

Монографія В. Войнаровського є закінченим оригінальним дослідженням, яке має неабияке науково-теоретичне значення. Її вирізняє новизна матеріалів та актуальність проблематики. Разом із тим книга має і практичне значення. Розглянуті в ній матеріали і сформульовані висновки можуть бути використані під час написання узагальнюючих праць зі стародавньої історії України, для характеристики перехідного періоду від первіснообщинного ладу до класового суспільства не лише досліджуваного регіону, але й усієї Київської держави, під час вивчення курсів археології, історії та етнології України, а також у спеціальних курсах і семінарах на історичних факультетах вузів України. Монографія зацікавить широке коло науковців і всіх, хто цікавиться давнім минулим нашої держави.

Ігор ВОЗНИЙ

*Стаття: надійшла до редакції 15.11.2016
прийнята до друку 29.11.2016*